

ICCR-Budapest Foundation

The Interdisciplinary Centre for Comparative Research in the Social Sciences

Integrációs Kutatások Módszertana – Szakmai Tapasztalatsere

Budapest, 2014 március

ICCR-Budapest Foundation

The Interdisciplinary Centre for Comparative Research in the Social Sciences

A Nemzetközi Összehasonlító Kutatásokat Támogató Alapítványt (ICCR-Budapest Alapítvány) 1991-ben alapította az ICCR-Vienna - a nemzetközi ICCR (The Interdisciplinary Centre for Comparative Research in the Social Sciences) csoport tagja, amelynek három európai országban vannak kutató intézetei: Bécsben, Párizsban és Budapesten.

Az ICCR-Budapest Alapítvány fő célja nemzetközi és országos kutatások támogatása és végzése, különös tekintettel az alábbi témákra: Európai Unió csatlakozás következményei, idegenellenesség, migráció; posztgraduális hallgatók és kutatók számára ösztöndíjak és kutatási támogatások nyújtása; kiadványok támogatása és kiadása; konferenciák támogatása és szervezése; véleményformáló tanulmányok készítése.

Az alapítvány működését öttagú kuratórium felügyeli, a kuratórium tagjai látják el a szakmai irányítást. A koordinációs feladatokat egy fő projektkoordinátor végzi, a projektekhez tartozó szakmai feladatokat külső szakértők bevonásával látja el a szervezet.

A tanulmány írták:

Várhalmi Zoltán – szakmai vezető

Kováts Andás – szakmai tanácsadó

Tartalom

1.	Bevezető	4
2.	Migránsok, mint nehezen elérhető célcsoportok	6
3.	Az empirikus migrációkutatással kapcsolatos dilemmák	8
3.1.	Alapsokaság meghatározásával kapcsolatos dilemmák	8
3.2.	Hivatalos statisztikákkal kapcsolatos dilemmák	10
3.3.	Mintavételi dilemmák.....	12
3.4.	Adatfelvételi dilemmák	19
3.5.	Mérési eszközökkel kapcsolatos dilemmák.....	22
4.	Migrációkutatások módszertani reprezentációja	26
4.1.	A módszertan megjelenítése.....	27
4.2.	Alapvető információk megjelenítése.....	28
4.3.	A minta ismertetése	29
4.4.	Kutatási előzmények megjelenése.....	30
4.5.	Szinergiák, javaslatok.....	30
4.6.	Javaslatok a következő költségvetési ciklus pályázati kiírásaihoz.....	31
5.	A tapasztalatcsere program moduljai	33
5.1.	Kapcsolatháló elemzések.....	33
5.2.	Adatfelvételek nyelvi aspektusai	35
5.3.	Kísérletek, megfigyelések szerepe a migrációkutatásban	36
5.4.	Válaszhiányok elkerülése és kezelése	38
5.5.	Szakpolitikai indikátorok értelmezése.....	40

1. Bevezető

A projekt célja, hogy a harmadik országbeli állampolgárok integrációjával foglalkozó kutatások magyarországi szakértői a bevándorlók szükségleteiről való információgyűjtéshez és elemzéshez szükséges élvonalbeli európai módszerek kivitelezését gyakorlati szemszögből megismerjék, és szakmai vita induljon azok magyarországi alkalmazásáról, beleértve a harmadik országbeliek szükségleteire történő megfelelő szakpolitikai reagálás fejlesztését.

Magyarországon a legkiemelkedőbb kutatók számára az integrációs kutatások legfrissebb módszerei elméletben nagyrészt ismertek. Mégis problémaként említhető meg, hogy a különböző státuszú harmadik országbeliek szükségleteiről való információgyűjtéshez és elemzéshez szükséges módszerek kivitelezésénél és szervezésénél előforduló leggyakoribb nehézségeket a hazai kutatóknak ritkán van lehetőségük megvitatni egy külföldön már sikeresen megvalósított – és az adott kutatási módszereket és technikákat alkalmazó – konkrét projekt kapcsán.

Általánosságban is elmondható, hogy kevés lehetőség van az integrációs kutatások során szerzett gyakorlati tapasztalatok megvitatására, továbbadására. További probléma, hogy a máshol bevált módszereket csak hosszas megfontolás és tanulási mód után van lehetőség alkalmazni, azok előzetes kipróbálására a legtöbb esetben nincs elég lehetőség.

A hazai szakemberek (kutatók és a kutatási eredmények felhasználói) széles körével megismertetjük a harmadik országbeliek szükségleteiről való információgyűjtéshez és elemzéshez szükséges technikákat és módszereket, amelyek gyakorlati alkalmazása egy másik európai országban már sikeresen megvalósított projekt esetében megtörtént.

A projekt első szakaszában egy nyitó workshopot tartunk a kiemelkedő hazai integrációs kutatásokat megvalósító szakemberek és a magyarországi integrációs szakpolitikát kialakítók részvételével. A nyitó workshop során lehetőség lesz a különböző szakterületek által megemlítésre kerülő legfőbb, az integrációs kutatásoknál elengedhetetlen alapos információgyűjtéshez és elemzéshez kapcsolódó módszerek és technikák, illetve azok gyakorlatban történő megvalósításakor fellépő nehézségek megvitatására.

ICCR-Budapest Foundation

The Interdisciplinary Centre for Comparative Research in the Social Sciences

A nyitó workshopot követően egy előtanulmányt készítünk a kiválasztott integrációs kutatási módszerek és technikák hazai és nemzetközi szakirodalmának, illetve a jelenlegi magyarországi alkalmazásuk áttekintésére.

A következő szakaszban egy öt alkalomból álló szeminárium sorozatot rendezünk az integrációs kutatásokkal foglalkozó szakemberek részvételével. A szemináriumokon előadóként azok a hazai és külföldi szakemberek szerepelnek, akik a beazonosított integrációs kutatási módszereket és technikákat alkalmazzák, és a szeminárium keretében lehetőséget adunk, hogy gyakorlati tapasztalataikat egymással megosszák, és azokat a szeminárium résztvevőivel megvitassák.

A szeminárium sorozatot követően nagy hangsúlyt kívánunk fektetni a disszeminációra, és az összegyűjtött tapasztalatok alapján megvalósuló tapasztalatcserére, az európai szinten kimagasló szakmai értéket képviselő projektek vizsgálata során szerzett és feldolgozott szakmai ismeretek hazai szakemberekkel történő megosztására.

Jelen tanulmányban először röviden bemutatjuk, hogy miért tekinthetőek nehezen elérhető célcsoportnak Magyarországon a migránsok, majd a migrációkutatással kapcsolatos általános dilemmákat részletezzük. A harmadik fejezetben bemutatjuk a korábbi migrációkutatások módszertani reprezentációját és ezek alapján javaslatokat fogalmazunk meg a jövőbeli migrációkutatási pályázatok kiírásával kapcsolatban. Végül, a negyedik fejezetben részletesen ismertetjük, hogy az ismertetett módszertani dilemmákhoz kapcsolódó, projekt keretében megvalósítandó hiánypótló esettanulmányokat.

2. Migránsok, mint nehezen elérhető célcsoportok

A magyarországi migránsok, különböző okokból kifolyólag nehezen elérhető célcsoportoknak tekinthetőek, ezért a körükben folytatott akár kvantitatív és akár kvalitatív adatgyűjtés módszertani megvalósítása dilemmákkal terhes. Az alábbiakban röviden bemutatjuk, hogy miért tekinthetőek a migránsok Magyarországon nehezen elérhető célcsoportnak.

1. **Alacsony számosság:** Elsőként az alacsony lélekszámot és részben ezzel összefüggésben a térbeli szegregáció hiányát érdemes kiemelni. A hivatalos statisztikák szerint 2009-ben Magyarország lakosságának a 4 százaléka született külföldön és 2 százaléka külföldi állampolgár¹.
2. **Regiszterek hiánya:** Nem rendelkezünk olyan listával, ami legalább elméletileg teljes körűen átölelné az alapsokaságot. A meglévő nyilvántartások sokszor elavultak, pontatlanok, illetve hozzáférésük esetleges és gyakran magas tranzakciós költséggel jár.
3. **Nyelvi kompetenciák:** Az eltérő anyanyelvek, a különböző nyelvjárások és magyar nyelvtudás különböző mértékéből több, elsősorban az elérés és az érvényesség kapcsán empirikus adatfelvételt megnehezítő kockázati tényező következik.
4. **Kulturális különbségek:** A kulturális különbségekből fakadó problémák nagyon különbözőek lehetnek, összességében olyan természetű problémákat értünk alattuk, amik a személyközi interakciók eltérő normáiból fakadnak. Közhelyszerű és sokszor nehezen megragadható az a megállapítás, hogy a kérdezésnek figyelembe kell vennie a nehezen elérhető célcsoport kulturális sajátosságait. A kulturális különbségek figyelmen kívül hagyása, vagy nem megfelelő módon való kezelése rontja az eredmények megbízhatóságát, gyakran válaszmegtagadáshoz vezet, illetve növeli az adatfelvétel megszakításának valószínűségét.
5. **Társadalmi távolság:** A migráns kérdőíves adatfelvételek egyik kockázata a többségi és migráns csoportok közötti bizalmatlanságot eredményező társadalmi távolságból adódik - ennek mértéke természetesen csoportonként és egyénenként egyaránt változik.

¹ OECD (2011): *International Migration Outlook*. SOPEMI.

Látható, hogy nehezen elérhető célcsoportok vizsgálata esetében számos kockázati tényező merül fel, ezért a többségi társadalom feltérképezésére optimalizált kutatási megközelítés alkalmazása nem javasolt. Alternatív megközelítések hiányában, a felmerülő kockázatok nem megfelelő kezelése vagy ignorálása következtében az alábbi problémák merülhetnek fel:

1. táblázat: Nehezen elérhető célcsoportok kapcsán leggyakrabban felmerülő problémák

Jellegzetesség	Problémák
Alacsony lélekszám és térbeli szegregáció hiánya	Tér – idő alapú adatfelvétel nehézkes
	Véletlen sétás kérdezés nem kivitelezhető
A regiszterek nem teljes körűek, pontatlanok	Címes kérdezés nem kivitelezhető
	Mintavételi keret kialakítása nehézkes
Kulturális különbségek	Magas visszautasítási ráta és alacsony érvényesség
Nyelvi kompetencia	Alacsony érvényesség és alacsony megbízhatóság
Társadalmi távolság	Magas visszautasítási ráta

3. Az empirikus migrációkutatással kapcsolatos dilemmák

Emlékeztetőül, jelen program célja, hogy az előző uniós költségvetési ciklus alatt készült migrációs kutatások során felmerült módszertani dilemmákat feltárja és hiánypótló jelleggel olyan módszertani műhelyeket szervezzen, ahol egy-egy részterülethez kapcsolódóan potenciális megoldásokat mutat be. Az alábbiakban részletezett módszertani dilemmák a nyitó-workshopon és program keretében elvégzett szakértői interjúkon elhangzottakon, Várhalmi Zoltán „Migráns gazdasági klaszterek működésének jellemzői” című doktori értekezésében foglaltak, illetve az ICCR Budapest Alapítvány több éves kutatási tapasztalatain alapulnak.

3.1. Alapsokaság meghatározásával kapcsolatos dilemmák

A hétköznapi bevándorló elnevezés gyakran összeegyeztethetetlen az elemzési módszertannal vagy mintavételi keret kialakításával. A magyarországi migránsok túlságosan heterogén csoportot alkotnak, nem egyértelmű, hogy milyen csoportosításban érdemes gondolkodni róluk, illetve, hogy összességében van-e értelme migránsokról általános megállapításokat megfogalmazni. Az alapsokaság egyértelmű és pontos meghatározásának fontossága egyértelmű a mintavételi és az elemzési folyamatokban, de ennek hiányában a megállapítások, akár javaslatok érvényességét sem tudjuk megítélni. Az alábbiakban röviden áttekintjük a legfontosabb dilemmákat.

A magyarországi nyilvántartásokban szereplő 197 ezer külföldiből nagyjából 105 ezren olyan környező országokból érkeztek², ahol jelentős számú magyar kisebbség él, feltételezhetjük, hogy ezekből az országokból elsősorban a magyar identitásúak migrálnak Magyarországra. A határon túli magyarok egy nagyon speciális migrációs csoport, véleményünk szerint semmiképpen nem összehasonlíthatóak „klasszikus” migráns csoportokkal, különválasztásuk minden magyarországi migrációs kutatás alapvetése lenne. A határontúli magyarok nyelvükben, kultúrájukban hasonlóak a magyarországi magyarokhoz, ezért integrációjuk, munkaerő-piaci részvételük egészen más jellegű kérdéseket vet fel, egészen más megközelítést igényel, mint a nyelvükben, kultúrájukban sőt, akár kinézetükben a többségi társadalomtól különböző migránsok esete. Ezért bár adminisztratív szempontok szerint a határokon túli magyarok is migránsoknak tekinthetőek, szociológiai értelemben megfontolandó az elválasztásuk más csoportokétól. Ezért a 197 ezres

² OECD (2011): *International Migration Outlook*. SOPEMI.

számot kezeljük fenntartásokkal, hiszen nagyon különböző szociológiai természetű csoportokat mos össze.

A célcsoport meghatározásakor érdemes végiggondolni, hogy a kutatásnak mennyiben célja megállapításokat megfogalmazni a cirkuláris (ingázó) migránsokról, az elitmigránsokról esetleg a jogszerűtlenül hazánkban tartózkodó, nem dokumentált migránsokról? Már a célcsoport meghatározásának is számolni kell azzal, hogy párhuzamosan különböző migrációs stratégiák élnek egymás mellett, hiszen bármilyen partikularitás fókuszba helyezése megváltoztathatja az empirikus módszertant, illetve egy általánosan megbízható módszertannal nem garantálható, hogy megállapításokat lehet megfogalmazni egy partikuláris csoportról.

A fentiekben érezhető, hogy a vizsgálandó migráns célcsoportot nemcsak származási országonként, hanem más szempontok mentén is érdemes szegmentálni. Felmerülhetnek a fentiektől eltérőek is, mint például az osztályhelyzet vagy társadalmi nem. Ezek a rendelkezésre álló elemzések alapján egyértelműen elhatárolnak markáns csoportokat.

A származási, a migrációs és az általános társadalmi kategóriák mellett említést kell tenni a földrajzi aspektusokról is. A nemzetközi jelenségekkel összhangban, általánosságban elmondható, hogy a migránsok földrajzilag Budapesten koncentrálnak ennek mértéke azonban eltérő lehet - míg a vietnamiak 92 százaléka, addig a muszlim hagyományú országból érkezők 60 százaléka él Budapesten³. A csak budapesti empirikus kutatások eredményeinek érvényessége így származási ország függvényében változik. A vietnámiak esetében például inkább, a muszlim hagyományú országokból érkezők esetében kevésbé általánosíthatóak országos szintre az eredmények, azaz következtetések és javaslatok érvényessége változó lesz.

Ilyen és hasonló kérdések feltétele és a kutatás céljaival összhangban való megválaszolása eredményeképpen kell meghatározni a kutatni kívánt célcsoportot, annak érdekében, hogy a mintavétel, az elemzés és az értelmezés módszertanilag elfogadhatóvá váljon. A Belügyminisztérium célja egy önálló, átfogó és egységes migrációs stratégia elkészítése volt – ezért a kutatók felelőssége, hogy következtetéseikben megmutassák a célcsoport heterogenitását, ennek első lépése, ha pontosan meghatározzák kutatásuk célcsoportját.

³ KSH (2007): *Eurostat adatszolgáltatás: Usually Resident Population*

3.2.Hivatalos statisztikákkal kapcsolatos dilemmák

A hivatalos statisztikák valamilyen formában való alkalmazása a migráció kutatásában megkerülhetetlen - számos ponton bírnak jelentőséggel egy kutatás folyamatában, de önmagukban is fontos alapkövei a migrációs közpolitikákról való párbeszédnek és döntéshozásnak. A hivatalos statisztikákkal kapcsolatos anomáliákat jól szemlélteti, ha arra az egyszerű kérdésre akarunk válaszolni, hogy hány migráns él Magyarországon, sokféleképpen tudunk válaszolni, de válaszok hosszától és tartalmától függetlenül csak akkor járunk el helyesen, ha válaszainkat úgy kezdjük, hogy nem tudjuk pontosan. Mik az alapvető problémák a migrációs statisztikákkal?

Hárs Ágnes a fellelhető migrációs statisztikák elemző áttekintése után a következőképpen összegzi a problémák egyik forrását: „*A migrációs statisztika számára rendszerint gondot jelent, ha adminisztratív céllal készült adatbázisokra épül. Olyan országban, ahol viszonylag kicsi a migráns népesség, háttérbe szorulhat a migráció mérésének fontossága, a migráció statisztikájának a fejlesztése, szűkösek az (erő)forrásai és így fontos szempontok nem szerepelnek a statisztika adatszolgáltatásban, az adatok minősége és hozzáférése korlátozza az előrelépést.*”⁴

A programban résztvevő kutatók tapasztalatai szerint a hivatalos statisztikák tartalmával kapcsolatos problémákat az alábbiak szerint részletezhetjük:

- Nincsen egységes, minden legálisan Magyarországon tartózkodó migráns csoportra érvényes statisztika. A meglévő statisztikák gyakran már elméletben sem alkalmasak migrációs kutatások empirikus megalapozására.
- A hivatalos statisztikák mögötti adatgyűjtési elv vagy módszertan önmagában nem alkalmas „stock” adatok számítására (BÁH) vagy nem migráns specifikus módszertanra épül (KSH) ezért az adatok ezen alcsoportokban torzítottak.
- Az előbbit bizonyítja, hogy a különböző forrásból származó statisztikák még homogenizálás, az eltérő célcsoportok közös metszetére való szűkítése után sem konzisztens eredményeket tartalmaznak – hozzá kell tenni, hogy a kijelentés a legtöbb magyar hivatalos statisztikákra is vonatkoztatható.

⁴ Hárs, Á. (2009): A harmadik országokból Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok a statisztikai adatok tükrében. In: *Bevándorlók Magyarországon: Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet és az ICCR Budapest Alapítvány által végzett kutatás zárótanulmányai*: 11-55.

ICCR-Budapest Foundation

The Interdisciplinary Centre for Comparative Research in the Social Sciences

- A hivatalos adatgyűjtések nem követik megfelelően a gyorsan változó jogszabályi környezetet, így alapvető információk „esnek ki” a rendszerből vagy „ürülnek ki” addig még jól használható kategóriák.

A fenti problémák nem újkeletűek, mind az intézményi, mind a kutatói oldal számára ismertek. A programban megszólaló kutatók egy része, ezért, belátó módon nem is az átfogó megújulást sürgeti, inkább a kialakult helyzetbe történő olyan korrekciós beavatkozásokat szorgalmazna, mint például:

- A jelenlegi hivatalos statisztikák egyszerű számokkal operálnak, amik az egzaktság illúzióját keltik. A bemeneti és adatgyűjtési problémák tudatában szükséges lenne olyan hivatalos becslések publikálása is, amik vagy forгатókönyvek mentén vagy legalább konfidencia intervallumok formájában határoznák meg a sarokszámokat.
- Jelenleg a hivatalos statisztikák értő felhasználása jelentős háttértudást és tapasztalatot igényel - ezzel együtt eltérő megoldások értelmezések használatosak. Üdvözlendő lenne, ha a hivatalos adatforrások kezelői nagyobb hangsúlyt fektetnének a módszertani háttér megjelenítésére és az abból fakadó pontatlanságok, torzítások értékelő meghatározására, ismertetésére. Mindez nagymértékben segítené és az egységesség irányába „tolná” a hivatalos statisztikák felhasználását.
- A hivatalos adatközlések (BAH) tartalmukban és formájukban évek óta változatlanok, a kutatók információigényét nem elégítik ki, például megfelelő csoportbontásokat nem tartalmaznak. Ezért érdemes lenne azokat a teljes felhasználói oldal igényei szerint átalakítani.

A hivatalos statisztikákkal kapcsolatos problémák egy másik aspektusa, hogy a hivatalos szervek által készített vagy kezelt adatokhoz nehéz hozzájutni. Az adatkérési jogosultságok és folyamatok nem átláthatóak, nincsenek olyan egységes protokollok, amikkel a tervezési fázisban lehetne kalkulálni. A nem transzparens folyamatok miatt a procedúra esetleges és csak informális kapcsolatokon keresztül szervezhető, katalizálható - mindebből kifolyólag jelentős tranzakciós költséggel és kockázatokkal jár. A programban megszólaló kutatók egybehangzó véleménye szerint a költségvetési időszakban jelentős összegek jutottak információs rendszerek fejlesztésére, ennek ellenére a civil és kutatói szféra kiszolgálása terén nem történt érdemi előrelépés.

3.3. Mintavételi dilemmák

A kutatók számára sosem lényegi, hogy mi tapasztalható a mintában, minden mintavételi eljárás célja, hogy az összegyűjtött információ alapján az alapsokaságra nézve tudjunk megállapításokat megfogalmazni. Egyszerűbben: azt szeretnénk, ha mintánk valamilyen szempontból reprezentálná az alapsokaságot. A reprezentativitás általános megfogalmazásban azt jelenti, hogy a minta jellemzői közel állnak az alapsokaság ugyanezen jellemzőivel. A különböző mintavételi eljárások más és más módon közelítenek a megoldáshoz, törekszenek a reprezentativitásra. Alapvetően megkülönböztetjük a véletlen és nem véletlen mintavételi eljárásokat. A véletlen mintavételi eljárások esetében a reprezentativitást az garantálja, hogy az alapsokaság minden tagjának egyenlő és ismert esélye van a mintába való bekerülésre. Több véletlen mintavételi eljárás is ismert, egyik sem tekinthető tökéletesnek, azonban általánosságban elmondható, hogy az ezen eljárásokkal készített minták tekinthetőek a torzítatlanság szempontjából a legjobbnak. Rejtőzködő vagy nehezen megközelíthető alapsokaságok esetében azonban a klasszikus véletlen mintavételi eljárások, különböző okokból kifolyólag nem ajánlottak. Az alábbiakban azokat a legfontosabb tényezőket gyűjtöttük össze, amik ellehetetleníthetik, de legalábbis megnehezítik a többségi társadalom kutatáskor jól működő adatfelvételi eszközöket.

Klasszikus mintavételi eljárások

A véletlen sétás eljárás az alacsony lélekszám és a szegregáció hiánya miatt nem alkalmazható - még Budapesten sem tudunk olyan városrészeket kiemelni, ahol egy-egy csoport, mint lakónépesség (!) dominánsan jelen lenne. Bár a hivatalos statisztikák⁵ alapján beszélhetünk valamilyen mértékű koncentrációról, ennek mértéke, interakcióban a lélekszámmal nem éri el azt a szintet, hogy érdemes legyen véletlen sétás eljárásokat alkalmazni. Az irányítószám alapú területi egységek szerint a vietnami és a kínai diaszpóra területi eloszlása tekinthető még

⁵ Forrás: KEK KH 2011: Az adatok nem tartalmazzák a teljes migráns populációkat, csak a magyar állampolgárokat, bevándorlási, és letelepedési engedéllyel rendelkezőket, illetve a menekülteket, oltalmazottakat, tehát azon személyeket, akik lakcímkártyával rendelkeznek.

leginkább koncentrálnak; előbbi 0,55-ös, utóbbi pedig 0,51-es Gini indexszel⁶ jellemezhető - ők legnagyobb számban a X. kerületben laknak; előbbieik aránya 22 százalék, utóbbiaké pedig 16 százalék. Mindez azért sem meglepő, hiszen pont Kőbánya egyes részein, szinte egyedülként érezhető a migránsok jelenléte, és itt tapasztalható az is, hogy a migránsok birtokba vettek és saját képükre formálnak városrészeket. A nyugati bevándorló országokkal ellentétben itt sem a lakóhelyeik, városnegyedeiken, inkább a piacok és hozzájuk kapcsolódó infrastruktúrában válik látványossá a jelenlétük.

A vizsgált csoportok budapesti koncentrációja vizuális formában

Forrás: KEK KH 2011

Megjegyzés: Muszlim hagyományú országok, Kína, Vietnam, Törökország (Balról jobbra, fentről lefelé)

Az egységes és teljeskörű nyilvántartás hiánya miatt a címlistas kérdésés válik nehézkessé. A Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatala (KEK KH) népességnyilvántartása információt szolgáltat az állandó lakcímmel rendelkező külföldön születettekről is. Innen, bizonyos feltételek teljesülése esetében, különböző bontásokban a kutató hozzáférhet

⁶ A Gini index a Lorenz görbe és a négyzet átlója által bezárt terület nagyságát méri. Az index koncentráció relatív nagyságát mutatja: minden megfigyelési egység részarányának az összes többiétől való átlagos eltérését viszonyítja az átlaghoz. Az index 0 és 1 között vehet fel értékeket: nullát akkor, ha teljesen egyenletes az eloszlás, egyet pedig akkor, ha a vizsgált ismerv egy területi egységen összpontosul.

lakcímekekhez. A nyilvántartás azonban csak a már állampolgárságot kapott vagy letelepedési engedéllyel bíró migránsok adatait tartalmazza. Elméletileg a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal (BÁH) rendelkezik a rövid távú tartózkodási engedéllyel rendelkezők elérhetőségével is, a hivatal által gondozott adatok azonban speciális adatvédelmi törvények miatt kutatási célú hozzáférésre már elméletben is nehézkes, a gyakorlatban pedig nem lehetséges. A 2011. évi Népszámlás egyéni adatai is alapját képezhetik a mintavételi keret kialakításának, azonban nem tudhatjuk, hogy a migráns népesség milyen mértékben került be az elvileg teljes körűségre törekvő összeírásba. Nem rendelkezünk tehát olyan listával, ami legalább elméletileg teljes körűen átölelné az alapsokaságot. Az elmúlt években történt néhány olyan kísérletek (ICCR, BCE), ami valamilyen formában módszertanába integrálta a címlistákon alapuló adatfelvételt, mindkét esetben inkább tapasztalatokról, mint sikerről lehet beszámolni:

- A kísérletek bemutatták, hogy a KEK KH nyilvántartása jelentős mértékben eltér a tényleges helyzettől, ezért bizonyos csoportok elérése a nyilvántartáson keresztül nem lehetséges.
- A BAH az elméleti lehetőség ellenére, a gyakorlatban nem tud adatfelvételi nagyságrendben címeket szolgáltatni a rövid távú tartózkodási engedéllyel rendelkezőkről.
- Számos származási csoport esetében a címen történő megkeresés, a később tárgyalt társadalmi távolság miatt nem vezet eredményre.
- Címlistas kérdéssel leginkább a határon túli magyarok célcsoportja érhető el. Esetükben az elérhetőségek is jobb minőségűek, illetve nem tapasztalható a társadalmi távolságból adódó válaszmegtagadás.

A klasszikus véletlen mintavételi eljárások nélkülözhetetlen eleme a rétegzés. A fentiekben már tárgyaltuk, hogy a célcsoport heterogenitása, illetve a hivatalos statisztikák pontatlansága és felhasználásának eltérő értelmezései miatt közel sem egyértelműek az itt alkalmazott módszertan részletei. Mindez tovább növeli annak kockázatát, hogy a hagyományos véletlen eljárások nem hozzák az elvárt minőséget, azaz a minta és az alapsokaság közötti kapcsolat nem lesz visszafejthető és a minta alapján nem tudunk érvényesen következtetni az alapsokaságra. Fontos

hangsúlyozni, hogy a rétegzéssel kapcsolatos problémák nemcsak a minta design kialakításánál, hanem az adatfelvételt követően az utólagos súlyozás esetében is problémát okoznak.

Alternatív mintavételi technikák

A fenti problémák miatt, az elmúlt években több alternatív mintavételi eljárást próbáltak ki egyes kutatócsoportok. Látni kell és önmagban értékelni, hogy ezen technikák alkalmazásának célja az volt, hogy a megoldást találjanak a nehezen elérhető migráns célcsoportok hatékonyabb és megbízhatóbb elérésére. Tekintsünk át néhány kísérletet:

- Klasszikus válaszoló vezérelt mintavétel: A hálózati alapú mintavételi eljárások a célcsoport tagjai közötti kapcsolatokon alapulnak. A megközelítés lényege, hogy egy kérdőív lekérdezése után, a megkérdezett célcsoportoz tartozó ismerősei kerülnek kiválasztásra, majd azok ismerősei és a folyamat a kívánt mintanagyság eléréséig folytatódik. Ez a mintavételi eljárás feltételezi, hogy a célcsoport kapcsolathálója különböző szempontok miatt speciálisnak számít, például a célcsoport tagjai ismerik egymást, vagy legalább közvetve kapcsolatban állnak egymással. Ezt a mintavételt hosszú ideig interjúalanyok kiválasztásához vagy pilot-kutatásokhoz használták, mert úgy gondolták, hogy a kiválasztási hullámokban érvényesülő bekerülési valószínűségek ismeretének hiányában a torzítatlan becslések nem lehetségesek. Rapoport⁷ azonban bebizonyította, hogy a kiinduló minta véletlen kiválasztása és a rövid ajánlási láncolatok teljesülése torzítatlan becslésekhez vezetnek. Később Heckathorn⁸ statisztikai szimulációk segítségével bemutatta, hogy bizonyos feltételek teljesülése esetében Rapoport feltételei is elhagyhatóak. A klasszikus hólabdás mintavétel gyakorlati alkalmazására jó gyakorlatnak tekinthető a Kopint-Tárki „Magyarok az osztrák munkaerőpiacon” elnevezésű kutatása, ahol a kiindulópontokat területi eloszlását korábbi kutatási eredményekre alapozták, majd az eredményeket iteratív módon, az ajánlások számával korrigálva a peremeloszlásokra súlyozták.

⁷ Rapoport, A. (1979): The probabilistic Approach to Networks. *Social Networks*, 2:1-18.

⁸ Heckathorn, D. D. (1997): Respondent-Driven Sampling: A New Approach to the Study of Hidden Population. *Social Problems*, 2: 174-199.

ICCR-Budapest Foundation

The Interdisciplinary Centre for Comparative Research in the Social Sciences

- Kvótákkal kontrollált válaszoló vezérelt mintavétel: A kvótákkal kontrollált hólabdás mintavétel abban tér el a Heckathorn-féle modelltől, hogy kevesebb előzetes feltétellel dolgozik és itt az eredmények torzítását elvben az csökkenti, hogy bizonyos dimenziók mentén a minta és az alapsokaság eloszlása megegyezik. Itt is feltételezzük, hogy a célcsoport egykomponensű, és a nem látható torzítások elkerülése végett az ajánlások száma maximálva van. Az eljárás gyakorlati alkalmazására példa lehet a Bevándorlók Magyarországon elnevezésű kutatás, ahol nem, kor és munkaerő-piaci státusz jelentette a kvóta dimenziókat és ezeknek megfelelően történt az utólagos súlyozás is.
- Centres of Aggregation: A mintavételi eljárás a tér-idő mintavételen és a szisztematikusságon alapszik. Előbbi azt jelenti, hogy célcsoport tagjait olyan helyszíneken és olyan időben érik el, ahol és amikor felül vannak reprezentálva, utóbbi pedig azt jelenti, hogy az adott helyszínen valamilyen előre meghatározott szisztéma segítségével kerülnek kiválasztásra a megkérdezettek. Itt nagyon fontos, hogy a kérdezési helyszíneket úgy válasszuk ki, hogy a mindennapi élet teljes spektrumát lefedjék. A helyszíneken lekérdezendő személyek számát azok „látogatottságának” (attendance) függvényében határozzuk meg. A mintavételi keret kialakításán túl a „látogatottsági” adatok a súlyozási eljárás alapját is képezik. Egy válaszoló súlya attól függ, hogy a centrum, ahol megtalálták, milyen látogatottságú, és hogy a megkérdezett milyen más centrumokat szokott még látogatni. A módszer matematikailag egyenértékű egy véletlen rétegzett minta eredményeivel, ahol a rétegzési szempontnak a centrumok tekinthetők Immigrant Citizens Survey (ICS 2012) elnevezésű kutatásban használták 2011-2012-ben.

Az alternatív mintavételi módszerek sem „csodafegyverek” éppúgy megvannak az előnyeik és hátrányaik, amiket a célcsoport és rendelkezésre álló erőforrások tekintetében érdemes mérlegelni.

Táblázat: Migráns adatgyűjtések során alkalmazott mintavételi módok

Mintavételi eljárás	Előnyök	Hátrányok
„Klasszikus” hólabdás mintavétel	<ul style="list-style-type: none">Nem kell ismerni az alapsokaság alapvető eloszlásaitA bizalmatlanság csökkenthető az ajánlásokon keresztül	<ul style="list-style-type: none">Bonyolult kiválasztási feltételekNéhány statisztikai feltételt csak a terepmunkát követően lehet ellenőrizni
Kvótákkal kontrollált hólabdás mintavétel	<ul style="list-style-type: none">EgyszerűségA bizalmatlanság csökkenthető az ajánlásokon keresztül	<ul style="list-style-type: none">Hivatalos statisztikák pontatlanságaKérdéses, hogy kvótaképző dimenziók valóban relevánsak-e
Centres of Aggregation	<ul style="list-style-type: none">Véletlen mintaRegiszter adatok is bevonhatóakNem dokumentált migráció is mérhetőNem kell ismerni a alapsokaság alapvető eloszlásait, de ha ismerjük, felhasználhatóak.	<ul style="list-style-type: none">Nehéz megalapozott előzetes ismereteket szerezni a „látogatási” szokásokrólVannak „nem látható”, centerek köré nem tömörülő migráns csoportokA letelepedett, „reguláris” életet élő migránsok alulreprezentáltak lehetnekA centerekkel nem fedhető le az élet összes területeA centerek tematikája torzíthat

A kvantitatív migrációkutatás legproblémásabb területe a mintavételi technika megválasztása és kivitelezése. Véleményünk szerint túl kell lépni a véletlen és nem véletlen mintavételről szóló diskurzuson, hiszen önmagában egy véletlen mintavétel sem garantál torzítatlan eredményeket. Törekedni kell arra, hogy az alkalmazott mintavételi eljárás matematikailag megalapozott legyen, az előzetes feltételek megvalósulását biztosítsuk. A kutatónak továbbá tisztában kell lennie és ismertetnie kell a minta gyengeségeit, az esetleges torzításokat. Az eredményeket csak ezek kontextusában lehet megfogalmazni.

Az utólagos súlyozás

Ezen a ponton érdemes szót ejteni az utólagos súlyozásról is, hiszen ezen eljárások integráns részei a mintavételi technikának, illetve szintén azt a célt szolgálják, hogy a minta pontosabban leképezze az alapsokaságot, azaz, hogy a minta alapján megbízható módon tudjuk állításokat megfogalmazni az alapsokaságról. A súlyozás kapcsán az alábbiakat emelnénk ki:

- A többségi társadalom kutatása esetében a bevett módszerek beágyazottsága miatt ismertek azok a szociodemográfiai ismérvek, amik alapján a rétegzés, illetve a súlyozás történik. A migrációkutatásban azonban ezek már korántsem egyértelműek, így súlyozási módszertan ismertetése, sőt az alkalmazás indoklása is szükségszerű lenne.
- A hivatalos statisztikák pontatlansága és a közöttük lévő inkonzisztencia miatt nem érdemes bonyolult designt meghatározni, érdemesebb minél egyszerűbb és a kutatás céljának megfelelő releváns dimenziókat használni.

Az integrációs torzítás

A programban résztvevő kutatók egyetértettek abban, hogy a jelenlegi kvantitatív adatfelvételek túlbecsülik a migránsok integrációs törekvéseit – így azok értelmezésében némi kutatói távolságtartás szükséges. Az integrációs torzítás mértéke azonban, bizonyos mintavételi technikák esetében, utólagos súlyozás segítségével csökkenthető. Tekintsünk végig az alábbi gondolatmenetet.

A migráns kérdőíves adatfelvételek egyik kockázata a többségi és migráns csoportok közötti bizalmatlanságot eredményező társadalmi távolságból adódik - ennek mértéke természetesen csoportonként és egyénenként egyaránt változik. A bizalmatlanság alapja nagyon különböző lehet, a társadalomtudományos célú kérdőíves vizsgálatok esetében: a kínaiak inkább a hazai gazdasági szerveket sejtik a háttérben, míg a muszlim hagyományú országokból érkezők a hazai, otthoni vagy nemzetközi titkosszolgálatok adatgyűjtésére gyanakodnak. A bizalmatlanság következtében pedig számolni kell a visszautasítások magas arányával. Ez pedig értelemszerűen ellehetetlenítheti a kutatás sikeres, megfelelő kérdőív elkészítésén alapuló befejezését. Ennél súlyosabb problémákhoz vezet, ha ugyan sikerül a megfelelő számú kérdőív összegyűjtése, de a magas arányú válaszmegtagadások következtében fellépő torzító tényezők statisztikailag

nincsenek kezelve. Egy egyszerű példával: még az azonos országból származó migránsok is nagyon heterogén sokaságot jelenthetnek. Sok más mellett, különbözhetnek a Magyarországra érkezés ideje, a magyar nyelvtudás szintje, többségi társadalommal való interakciók sűrűsége és jellege vagy egyszerűen az integráltság foka szerint. Feltételezhető továbbá, hogy ezek a különbségek a hagyományos szocio-demográfiai jellemzők által kijelölt csoportokon belül is megvannak. Tehát, amennyiben a hagyományos jellemzőkön alapuló rétegzett mintavétel során gyakoriak a visszautasítások, mégis sikerül elérni a tervezett mintaelemszámot, akkor feltételezhető, hogy zömében olyan migránsoknál lett sikeres a kérdezés, akik társadalmi távolsága kisebb a többségi társadalométól. Azok körében, akik kevésbé bizalmatlanok, mert régebb óta tartózkodnak Magyarországon, beszélnek magyarul, sűrű és változatos a többségi társadalommal folytatott interakciójuk, egyszerűen fogalmazva, integráltabbak. Amennyiben az ilyen módon felmerülő torzítás matematikai-statisztikai eszközökkel nem lesz kezelve, akkor a mintából származó eredmények nem tükrözik az alapsokaság jellemzőit. Értelmezésük súlyos károkat okozhat a társadalomkutatásban és a közpolitikák megalkotásában. Összességében elmondható, hogy anyanyelvi, de legalább a nyelvet beszélő kérdezők alkalmazásával a visszautasítási arány csökkenthető. Ha erre nincs módunk, akkor a minta utólagos statisztikai kezelésével részben enyhíthetőek a társadalmi távolságból fakadó torzítások.

3.4. Adatfelvételi dilemmák

A mintavételi technika és súlyozás helyes megválasztása és gyakorlatba ültetése mellett számos dilemmával szembesül a migrációkutató. Jelen tanulmányban a kulturális különbségeket és a nyelv szerepét emeljük ki.

Kulturális különbségek

Közhelyszerű és sokszor nehezen megragadható az a megállapítás, hogy a kérdezőnek figyelembe kell vennie a nehezen elérhető célcsoport kulturális sajátosságait. A kulturális különbségek figyelmen kívül hagyása, vagy nem megfelelő módon való kezelése rontja az eredmények megbízhatóságát, gyakori válaszmegtagadáshoz vezet, illetve növeli a kérdőívkitöltés megszakításának valószínűségét. A kulturális különbségekből fakadó problémák nagyon különbözőek lehetnek, összességében olyan természetű problémákat értünk alattuk, amik a személyközi interakciók eltérő normáiból fakadnak. A kulturális különbségek pilot

kérdésekkel, szakértők bevonásával, de legfőbbképpen anyanyelvi (megegyező származású) migráns kérdezők bevonásával csökkenthetőek, hiszen a kulturálisan hasonló interperszonális helyzet tompíthatja a kulturális helyzetekből fakadó kockázatokat. Tekintsünk át néhány illusztratív példát, ahol a kulturális különbségekből fakadó torzítással találkozhatunk:

- A muszlim nők: Muszlim kultúrákban elsősorban az emancipációs folyamatok hiánya miatt, gyökeresen mások a nemi szerepek, az elvárások és az illemszabályok, mint az európaiban. Ezért kockázati tényezőt jelent, a muszlim nők kérdezése, illetve a muszlim nőkről való kérdezés.
- A kínaiak vállalkozása: A kínai kultúrában a munka, illetve a pénzügyek érzékeny témának számítanak. Nem lehetetlen erről diskurzust folytatni, viszont ennek módja meglehetősen helyzetfüggő és korlátozott.
- Strukturális pozíciók: A migránsok nagy részre tudatosan éli meg migráns és így kisebbségi státuszát, így az egyéni háttér és a célok függvényében változó módon, arra törekszik, hogy a többségi társadalom elvárásainak megfeleljen. Ennek két módja is lehet. Egyfelől elfordulhat, hogy a kérdezési szituációban azoknak a sztereotípiáknak megfelelő válaszok születnek, amiket a megkérdezett a többségi társadalom sajátjának vél (pl. kínaiak szorgalmasak), másfelől pedig aszerint válaszolhat, ahogyan szerinte a többségi társadalom szerint illik (pl. egy migránsnak illik ismernie a befogadó ország kultúráját).

A nyelv szerepe

A magyarországi migránsok 18 százaléka nem, 43 százalékuk legalább társalgási szinten beszél magyarul, további 39 százalék esetében a magyar tekinthető anyanyelvnek (ICS 2012)⁹. Amennyiben a kérdezés magyar nyelven történik, akkor 18 százalék, speciális háttérű migráns elérése nem biztosított, a minta jelentős torzításokkal lesz terhes. Összetettebb problémát jelent a köztes 43 százalék, akik legalább társalgási szinten beszélnek magyarul. Az ilyen értelemben meghatározott nyelvtudás jelentős különbségeket takarhat el. A kérdőíves felvételek precízen megfogalmazott kérdései nem feltétlenül lesznek érthetőek a megkérdezett számára, még akkor

⁹ Várhalmi Z. (2013): A magyar nyelvtudás integrációs vonatkozásai. In: Kováts A. (szerk.): Bevándorlás és integráció. Magyarországi adatok, európai indikátorok. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Kisebbségkutató Intézet. 119-128.

sem, ha a kapcsolatfelvétel és az azzal járó hétköznapi beszélgetés zökkenőmentesen magyar nyelven történik. Így még abban az esetben is érdemes a megkérdezett anyanyelvén kérdezni, ha az első benyomások alapján beszél magyarul. Ezért sem véletlen, hogy a nemzetközi kutatások minőségbiztosítási kritériumrendszerében meghatározó indikátor az „anyanyelvi” kérdések aránya.

A kérdések és válaszkategóriák megszövegezése időigényes szakértői munka eredménye, egyszerre kell érvényesíteni a szakmai szabadságot és hétköznapi nyelvhasználat gördülékenységét. Ezek a finomságok még anyanyelvi fordítók esetében is elveszhetnek. Könnyen elfordulhat, hogy a nyelvezet túlságosan hétköznapivá válik, így a feltett kérdések jelentése megváltozik. Vagy ennek ellenkezője, amikor a túlzottan formalizált stílus miatt értelmezhetetlené válnak a kérdések. Ezért lektorálás és pilot kérdések egyaránt szükségesek a fordított kérdőívek érvényességének biztosításához.

A megfelelő nyelvezettel bíró anyanyelvi kérdőívekkel való kérdezés sem garancia a sikeres kérdezésre. Nagyobb kibocsátó országokban a dialektusok és szociolektusok nagyon különbözőek lehetnek, sőt akár egy nyelv különböző variánsai is élhetnek egymás mellett. Előfordulhat továbbá, hogy az írott és beszélt nyelvek közötti különbség miatt válik értelmezhetlenné a kérdőív a megkérdezettek számára. A tapasztalatok szerint Magyarországon, a nyelvjárásokban rejlő veszélyek elsősorban az arab, kínai és perzsa nyelv esetében merülnek fel. Az ilyen jellegű kulturális különbségeket, a nyelvjárásokból fakadó kockázatok anyanyelvi kérdező segítségével mérsékelhetőek.

Kvalitatív empirikus vonatkozások

Érezhető, hogy az eddigiekben ismertetett dilemmák inkább a kvantitatív kutatásokban jelennek meg markánsan, látunk kell azonban, hogy nem függetlenek az interjú adatfelvételektől sem. Az hivatalos statisztikákkal, mintavételi technikákkal és utólagos súlyozással kapcsolatos dilemmák ugyan csak közvetve, a társadalmi távolságból fakadó integrációs dilemma karöltve a kulturális és nyelvi dilemmákkal azonban teljes egészében vonatkoztatható az interjú kutatásokra is. Egy kvalitatív kutatásnak nyilvánvalóan nem célja a reprezentativitásra való törekvés, de ez nem azt jelenti, hogy egy kvalitatív kutatás megengedheti magának módszertani következetlenséget. Az elmúlt időszakban a kvantitatív kutatási technikák revíziója megindult, számos kritika és

probléma látott napvilágot, elindult róluk egy diskurzus, illetve több, a dilemmák megoldására vagy kezelésére irányuló kísérlet is történt. Mindeközben a kvalitatív kutatók, érintettségüket nem felismerve folytatták jól bevált gyakorlataikat, a személyes kontaktus illúziójában elfeledkeztek az alapsokaság, az al csoportok pontos meghatározásáról és a legkritikább esetekben fektettek hangsúlyt a társadalmi távolság és nyelvi dilemmák leküzdésére.

3.5.Mérési eszközökkel kapcsolatos dilemmák

A program keretében megszólaló, főleg a kvantitatív kutatók kritikával illették a jelenleg egyik legszélesebb körben használt adatgyűjtési technikát, a kérdőíves adatgyűjtést. Itt, a mérési eszközök fejezetben olyan jellegű problémákkal foglalkozunk, amik nem a reprezentativitáshoz, azaz a megbízhatósághoz, hanem a konkrét mérőeszközökhöz, a kérdésekhez, így az érvényességhez köthetőek.

A tapasztalatok azt mutatják a többségi társadalom esetében jól működő társadalmi háttérrel feltérképező hagyományos szociodemográfiai indikátorok a migránsok esetében kevésbé töltik be szerepüket. A társadalmi mobilitással foglalkozó elemzések során kikristályosodott, hogy ezek az indikátorok nem írják le megfelelően a migráns élethelyzetből fakadó komplexitást. A migráns társadalmi helyzet csak a kibocsátó és befogadó ország együttes vizsgálatával érthető meg igazán, hiszen a lokalitásunkban zajló események gyökere a kibocsátó ország kontextusában található. A migrációs kutatások területén ezért az jelentene igazi előrelépést, ha a jelenségek vizsgálati körét nem korlátoznák az országhatárok. Ahogyan a migráció hatásai, a migrációs stratégiák sem korlátozódnak egy ország területére, ahogyan a hasznok és költségek is egyszerre több lokalitásban jelentkeznek, így üdvözlendőek lennének olyan empirikus kutatások, ahol az elmélet és a módszer összhangban állna egymással. Ezen kutatások célja nem egy adott helyen lévő migráns, hanem a teljes hálózat feltérképezése lenne¹⁰.

A többszörös beágyazódás megértéséhez nézzünk meg egy példát és induljunk ki az új közgazdaságtan központi tételeiből, miszerint a migrációs döntéseket nem egyének, hanem családok hozzák, azaz a migráció a család gazdasági stratégiájának eszközévé válik. Egy nem

¹⁰ Várhalmi Zoltán (2013): Migráns Gazdasági klaszterek működésének jellemzői. PhD értekezés.

ICCR-Budapest Foundation

The Interdisciplinary Centre for Comparative Research in the Social Sciences

nukleáris család számára a migráció nemcsak a jövedelem maximalizáció szempontjából hasznos, hanem jelentős kockázatcsökkentő szerepe is van – például, ha a család vagy a háztartás egyszerre több munkaerőpiacon van jelen, akkor a kockázatot szétterítik. Mindez azt jelenti, hogy a nemzetközi vándorlás nemcsak a migráló egyén életére bír hatással, hanem az otthon maradtakét is befolyásolja. Ez a legkönnyebben a hazautalásokon keresztül ragadható meg. A rendszeres hazautalások például meghatározhatják a család életszínvonalát, fogyasztási mintázatait, sőt ezektől függetlenül társadalmi presztízsét is. Nem ritka, hogy a hazautalás konkrét céllal történik, azaz a hazaküldött pénz „pántlikázott”, konkrét igények kielégítésére szolgál. Ezekben az esetekben a küldő nem egyszerűen egy támogató szerepét tölti be, hanem többszörös beágyazottságának megfelelően, részt vesz a pénz felhasználásának diskurzusában¹¹. A példa tehát szemlélteti, hogy a lokalításban megvalósuló cselekvés célja egy másik lokalításban értelmezhető.

A sztenderd mérőeszközökkel kapcsolatos másik kritika a kulturális specifikumokból fakad, felmerül, hogy jelentősen eltérő kultúrával rendelkező csoportok mennyiben összehasonlíthatóak ugyanazzal a kérdéssorral. A diszkrimináció széles körben alkalmazott mérése jól szemlélteti a problémát: a hátrányos megkülönböztetés érzete különböző szituációkban, például a Bevándorlási és Állampolgári Hivatalban kérdésekből nyert adatok félrevezetőek lehetnek. Egy határon túli magyar és például egy kínai válasza egészen más kognitív folyamatok eredményeképpen áll elő, érezhető, hogy esetükben a diszkrimináció érzete egészen más szinten váltódik ki, így a sztenderd kérdéssor összehasonlító érvényessége megkérdőjeleződik. A sztenderd kérdések ereje általában a kulturálisan hasonló, integrált közösség kérdezése esetében domborodik ki, ilyen populáció esetén lehet a sztenderditás előnyeit kihasználni. A migránsoknál, különösen a magyarországi heterogén migráns alapsokaság esetében ez az axióma sérül. Az életszínvonal, bizalom, civil részvétel, közélet fogalmak alatt egy teljes más kultúrából és mindennapi valóságból érkező migráns nem feltétlenül azt érti, mint a magyar többségi társadalom tagjaként egy kutató vagy a hozzá nagyon sok szempontból hasonló határon túli magyar.

¹¹ Várhalmi Zoltán (2013): Migráns Gazdasági klaszterek működésének jellemzői. PhD értekezés.

Ide kapcsolódik az a tapasztalat is, hogy kutatók gyakran érvelnek saját sztenderd megoldásaik mellett azon az alapon, hogy a kérdéssor alkalmas a többségi társadalommal való összevetésre is. Az eddigiek alapján fogadjuk el, hogy ez persze nem lehetetlen, de a kérdéssorok egy az egyben történő átültetése bár papíron eredményre vezet, a valóságban komoly érvényességi problémákat vet fel. Ezért is érdemes lenne, az eddig automatikusan alkalmazott sztenderd mérőeszközöket felülvizsgálni, hiszen önmagukban bevettségük még nem legitimálja egy egészen más szituációban való érvényességüket.

A nemzetközi kutatási tapasztalatok kapcsán felvetődik továbbá, hogy a nyugati nagy befogadó országban működő mechanizmusok feltérképezésére irányuló eszközök mennyiben adaptálhatóak a hazai viszonyokra. Példaképpen említhető a LOCALMULTIDEM civil társadalmi részvét feltérképezését hivatott kérdéssorozat, ami még "megszelídítve" is a jelentős válaszhányokat eredményezett, elemzésre korlátozottan adott lehetőséget.

Számos téma, például bizalom mérése kapcsán is érezhető, hogy a meglévő módszertani apparátus nem ragadja meg a megfelelően a jelenségeket, azaz a mérőeszközök érvényessége megkérdőjelezhető. Mit lehetne tenni? Elsősorban változtatni kellene azon a gyakorlaton, hogy az akár itthon, akár külföldön korábban alkalmazott kérdőívekből kritikátlanul szemezgetve alakítsuk ki a mérőeszközeinket. Változtatni kellene az íróasztal mellett egyértelműnek, a terepen már kevésbé működő kérdések alkalmazásának gyakorlatán. Jobb lenne, ha több szituációs, akár kultúra specifikusan életközeli kérdéssorokon keresztül törekednénk vizsgálatunk tárgyának megismerésére. Harmadsorban pedig, nem lenne szabad tévedhetetlenségünk illúziójának engedni, hanem jelentős erőforrásokat kellene mérőeszközeink ellenőrzésére fordítani. Ennek számos módja lehet, például nagyobb hangsúlyt lehetne a pilotkutatásokra és azok eredményeinek kiértékelésére fordítani. Jó megoldásnak tekinthető továbbá, ha egy adott témára redundáns módon, nyitott formában is rákérdezzünk és az eredményeket így a két különböző forrásból származó információ fényében elemezzük. Nem szabad elfeledkezni a kognitív tesztek hozzáadott értékéről sem - ezek akár a pilot, akár az éles kérdőívekben segíthetik nemcsak mérőeszközeink érvényességének megítélését, de az eredmények értelmezésében is hasznosak lehetnek. Mindennek természetesen ára is van. Az erős pilotokkal, akár külső, akár belső kognitív tesztekkel megtámogatott, új mérőeszközök kifejlesztését is célul kitűző kutatások erőforrás

ICCR-Budapest Foundation

The Interdisciplinary Centre for Comparative Research in the Social Sciences

igényesebbek lesznek és ennek ellenére kevés kérdésre kínálnak választ – igaz azokra érvényesebben.

Az eddigi gondolatmenetből kilépve fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy Nyugat-Európában már évtizedek óta nem szokás az erős sztereotípiákat megjelenítő állítások használata. Ennek nem csak politikai korrektség vagy a sokszor szerencsétlen médiavisszhang nem kívánt következményei az oka, hanem egyszerűen az, hogy ezen kérdéssorok egyszerűen nem mérnek érvényesen. A mennyire ért egyet Ön azzal az állítással, hogy a bevándorlók életét csak megnehezítik a magyar hivatalok kérdés kiválóan alkalmas arra, hogy leendő szociológusok megértésük és megtanulják az indexkészítés fortélyait, a kérdezőskor azonban csak a válaszolók zavarával fogunk szembesülni.

Részben ide kapcsolódik, hogy a konkrét tényekre, a jogszabályi környezetre vonatkozó kérdések alkalmazása sem indokolt. Nem szabad következtetések levonni egy olyan kérdésből, hogy Ön soknak találja-e a Magyarországon élő bevándorlók számát, mert a válaszolók többsége nem tudja mi az a bevándorló, nem ismeri, ahogyan mi sem számosságukat, illetve nem várható el tőlük, hogy mindezt aktuális gazdasági és társadalmi függvények kontextusában megítélje.

Vizsgáljuk meg abból a szempontból a meglévő kutatási eredményeiket, hogy mennyiben alkalmasak azok konkrét cselekvések predikciójára. Egy kérdőíves vizsgálatnak pedig céljának kell lennie, hogy az összegyűjtött információ alapján képes legyen konkrét cselekvések előrejelzésére, becslésére is. Összességében elmondható tehát, hogy a sztenderd kérdéseknek leáldozott, a jövőben a kevesebb gyakran több elv alapján, új mérőeszközök alkalmazása és tesztelése lenne a kutatók feladata.

4. Migrációkutatások módszertani reprezentációja

A program során az Integrációs Alap által finanszírozott 12 kutatásának, 15 moduljának módszertani fejezetét tekintettük át. Tekintve, hogy a leggyakoribb megismerési módszerek az interjúk és a kérdőívek így az áttekintésben csak ezekre összpontosítottunk. Célunk annak feltérképezése volt, hogy a kutatók hogyan reprezentálják kutatási módszertanukat, azaz milyen mélyégben részletezik és értelmezik azokat. Kíváncsiak voltunk arra, hogy a módszertani dilemmákkal bővelkedő kutatási területen, a kutatók mekkora betekintést engednek módszertanukba és hogyan találják annak fejlesztendő és erős pontjait.

ábra: Az áttekintésbe bevont kutatások

A kutatás neve	Megismerési módszer
Állampolgári Tanácskozás a bevándorlók integrációjáról	INTERJÚ
Bevándorlók Magyarországon	SURVEY/ INTERJÚ
Munkaerő-piaci integráció kihívásai Magyarországon	SURVEY
Nemi szerepek és beilleszkedés	INTERJÚ
Migráns szervezetek Magyarországon	SURVEY
Migráns Esélyek és Tapasztalatok Magyarországon	INTERJÚ
Migránsok és a magyar egészségügy	SURVEY/ INTERJÚ
Beilleszkedési utak és jellemzők	INTERJÚ
Biztos út a magyar munkaerőpiacra?!	INTERJÚ
Harmadik Országbeliek Részvétele a Magyar Innováció-fejlesztésben	INTERJÚ
Migráció a felsőoktatásban	INTERJÚ/ SURVEY
Felmérés a bevándorlók civil integrációjáról	SURVEY

Az áttekintésnek nem célja a kutatások összehasonlításán keresztül történő értékelése, inkább arra törekszünk, hogy különböző szempontok szerint az általános képet mutassunk be. Ezért az alábbiakban, annak ellenére, hogy tanulságos lenne, nem emelünk ki sem jó, sem rossz gyakorlatokat, a vizsgált kutatások összességéről fogalmazzunk meg állításokat.

Az áttekintés során 16 darab szempontot vizsgáltuk. A módszertani aspektusok reprezentációjával kapcsolatban vizsgáltuk:

1. Módszertani részek megjelenítésének formája
2. Módszertani mellékletek

Olyan alapvető információk megjelenését ellenőriztük, mint például:

3. Célcsoport meghatározása
4. Esetszámok megjelenítése
5. A kérdőív/interjú hosszának megjelenítése
6. Az interjúk nyelvének részletezése

7. Adatfelvétel idejének megjelenítése

Az egyik legfontosabb kérdés a reprezentativitás vagy inkább nevezünk az eredmények általánosíthatósága kapcsán az alábbiakat vizsgáltuk:

8. A mintavételi keret meghatározása
9. A mintavétel leírása
10. A minta ismertetése
11. A minta értékelése
12. Súlyozás részletezése

Áttekintettük továbbá, hogy a kutatási jelentések hivatkoznak:

13. Magyar kutatási előzményekre
14. Rendelkeznek-e elméleti háttérrel

Végezetül:

15. Tartalmaz-e javaslatokat
16. Megvalósul-e a szinergia a különböző kutatási modulok között

Fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy az iménti lista bár első ránézésre alaposnak és sokoldalúnak tűnik, korántsem alkalmas a kutatások módszertani reprezentációjának kimerítő értékelésére. Az esetszámokból fakadó esetleges érvényességi problémák, az általánosíthatósági vagy más korlátozottságok, korábbi kutatási eredményekbe történő beágyazottság és még számos módszertani aspektus csak a kutatási jelentések alapos olvasását követően kerülhet megbízható kiértékelésre. Egy ilyen kiértékelés azonban nem célja a jelenlegi programnak, itt elégedjünk meg csupán a benyomásoknál pontosabb kép megrajzolásával.

4.1. A módszertan megjelenítése

A vizsgált 15 empirikus modul mindegyike tartalmaz különböző hosszúságú módszertani ismertetést - ezek megjelenítése és így súlya azonban különböző. Két esetben a módszertan ismertetése a bevezetőben, további két esetben mellékletben, a fennmaradó 11 esetben pedig önálló fejezetben történt a módszertan ismertetése.

Nem jellemző, hogy a kutatási jelentések tartalmazzák az interjú vezérfonalat vagy kérdőívet. Erre mindössze 4 modul esetében találunk példát.

4.2. Alapvető információk megjelenítése

Korántsem egyértelmű, hogy a hétköznapi nyelvben migránsnak, bevándorlónak nevezett társadalmi csoport alatt mit értünk pontosan. Különböző finanszírozási helyzetekből fakadó jogi kritériumok miatt a „migráns reprezentatív minta” alapján publikált statisztikák és modellek nagyon különböző célcsoportok „megcélzása” eredményeképpen álltak elő. Emlékeztetőül, gondoljuk végig, hogy célja-e a kutatásnak megállapításokat megfogalmazni a cirkuláris (ingázó) migránsokról, az elitmigránsokról esetleg az illegális, nem dokumentált migránsokról? Ilyen és hasonló kérdések feltétele és a kutatás céljaival összhangban való megválaszolása eredményeképpen kell meghatározni a kutatni kívánt célcsoport leírását.

Ahogy az a korábbiakban is olvasható a projekt keretében megszólaló kutatók is módszertani alapvetésnek tekintik a célcsoport minél pontosabb meghatározását, hiszen az eredmények értelmezése, illetve későbbi felhasználása, más eredményekkel való összevetése csak így lehetséges. Bár mindegyik kutatási modul tartalmazza a célcsoport meghatározását, mindössze egyharmaduk részletezi az, azaz nem elégszik meg a harmadik országból érkezettek általános definíciójával és különböző szempontok szerint mérlegeli és ismerteti a mintavételi keretet.

A migráns kérdőíves és interjú adatfelvételek központi kérdése, hogy milyen nyelven valósul meg az adatfelvétel. Emlékeztetőül: amennyiben a kérdezés magyar nyelven történik, akkor 18 százalék, speciális háttérű migráns elérése nem biztosított, az adatfelvétel eredményezte minta jelentős torzításokkal lesz terhes és ahogyan azt korábban kifejtettük összetettebb problémát jelent a köztes 43 százalék, akik legalább társalgási szinten beszélnek magyarul.

A kérdés központi jelentősége ellenére a vizsgált 15 módszertani modulból mindössze 5 darab tartalmaz eltérő részletezettségű információt a kérdezés nyelvére vonatkozóan és mindössze egy helyen találjuk meg a pontos eloszlás ismertetését. Meglepő, hogy kvalitatív kutatók, annak ellenére, hogy az interjúkat magyar nyelven valósították meg, megállapításaikat milyen könnyedén vonatkoztatják az összes magyarországi migránsra.

További hiányosság, hogy a kérdezés vagy interjú hosszáról a modulok közül mindössze 5 darab tartalmaz információt. Ezek részletezettsége rendkívül változatos: sem a másodelemzéseket végző kutatók, sem az ellenőrző hatóságok számára nem jelent túl sok információt, ha az

egységnyi adatfelvétel hosszának ismertetéséből megtudjuk, hogy a legrövidebb interjú 15 perces, a leghosszabb viszont több mint 90 perces volt.

Egészen meglepőnek találjuk, hogy az adatfelvétel pontos ideje vizsgált empirikus módszertani modulok közül mindössze 7 darabban található meg és egy kutatási jelentésben nem található meg az empirikus munka elemszáma sem.

Összefoglalva a tapasztalatokat, elmondható, hogy a célcsoport és esetszámok meghatározása, illetve a kérdezés hosszának, a nyelvének és az idejének megjelenítése olyan alapvető információ, amit a szerzők álláspontja szerint a módszertan ismertetésének minimum követelményeiként határozhatunk meg. Ennek ellenére, a vizsgált kutatások módszertani moduljai ezeket a kritériumokat sem teljesítik maradéktalanul.

Fontosnak tartjuk kiemelni, hogy a tartalmazza/nem tartalmazza dichotómián, értékelő jellegű megállapítások igénye esetében legalább egy lépéssel tovább kell lépni. A tapasztalatok szerint ugyanis a minimum kritériumok több modulban is említésre kerülnek, nem szolgálnak azonban az eredmények kiértékeléshez - az érvényesség és megbízhatóság vonatkozásában - elégséges információt. Példaképpen visszautalnánk egy a kérdezés nyelvét meghatározó szövegrészre, ahol bár el lett írva, hogy magyarul és közvetítő nyelv segítségével készültek az interjúk, ezek eloszlása homályban maradt, így az esetleges integrációs és információs torzítás mértékéről csak benyomást nyerhetünk. Ilyen jellegű munkák eredményeinek másodelemzés, összehasonlítás készítésére, illetve jövőbeli kutatások tervezésére csak korlátozottan alkalmazhatóak.

4.3. A minta ismertetése

A módszertani dilemmák részben nem véletlenül fektettünk nagy hangsúlyt a mintavétellel kapcsolatos megfontolások ismertetésére. Nem tudjuk elégszer hangsúlyozni, hogy akár interjúkról, akár kérdőívekről beszélünk a minta és alapsokaság viszonyának egyértelműnek kell lennie, ellenkező esetben a kutatás eredményei nem hasznosíthatóak sem másodelemzésre, sem döntéshozatali folyamatok támogatására.

A téma központi jelentősége ellenére előfordul, hogy a mintavételi keretről sem esik szó, 5 esetben pedig a kutatók nem részletezik mintájuk jellegzetességeit, sem a mintavételi technika

vagy interjúk esetében a kiválasztási elveket. A fennmaradó esetekben is jelentős különbségeket tapasztaltunk, előfordult, hogy a kutatók különböző alternatívák előnyeinek és hátrányainak az ismertetését követően állapodnak meg az alkalmazott technikánál és több dimenzió szerinti is pontosan közlik a minta eloszlásait. Tapasztaltunk viszont olyan megoldásokat is, ahol a mintavételi technika csak megemlítésre került és néhány sorban, néhány arány önkényes kiemelésével megelégedtek.

Ezeknél sokkal fontosabbnak találjuk, hogy a tények ismertetését követően a kutatók értékeljék mintájuk erős és gyenge pontjait. Utóbbi már csak azért is fontos lehet, mert elképzelhető, hogy a minta sikeresen ragad meg egyes alcsoportokat, mások esetében pedig különböző okok miatt komoly torzítások fordulnak elő. Értékelő megjegyzéseket mindössze 4 esetben olvashatunk, ebből két esetben csupán a felsőfokú végzettségük túlréprezentáltsága került megemlítésre.

4.4. Kutatási előzmények megjelenése

A kutatások nem légyeres térben, hanem hazai és nemzetközi akár elméleti, akár empirikus munkánk kontextusában születnek. Ezért is meglepő, hogy a vizsgált modulok közül 7 esetben egyáltalán nem találunk szakirodalmi hivatkozást, azaz az empirikus eredmények nincsenek elméletekbe ágyazva, illetve 9 esetben semmiféle reflexiót hazai kutatási előzményekre. A szerzők véleménye szerint a fenitiek azért aggályosak, mert elméleti háttér nélkül az eredmények értelmezése esetleges, sőt akár spekulatívva válik, illetve a korábbi hazai eredmények ignorálása következtében redundáns vagy nem is olyan ritkán egymásnak ellentmondó eredmények születnek.

4.5. Szinergiák, javaslatok

Nemcsak a migráció kutatás területén általános jelenség, hogy míg pályázati anyagokban a kutatók éppen azzal indokolják a komplex (több módszerből álló) empirikus munka szükségességét, hogy a jelenségek csak összetett, egymás kiegészítő vagy egymásra épülő módszertannal térképezhetőek fel, addig a kutatási jelentésekben, nyilvánvalóan a belső munkamegosztás és rövid határidők eredményeképpen egymástól elkülönítve tárgyalják eredményeiket. A vizsgált 9 darab, ebből a szempontból releváns, kutatási jelentés áttekintése

során azt tapasztaltuk, hogy mindössze 4 esetben láthatóak a kutatási modulok közötti szinergiák megteremtésére tett kísérletek.

A 15 darab vizsgált kutatási modul közül, mindössze 9 esetben kapcsolódónak konkrét javaslatokat megfogalmazó, jól elkülönülő szövegrészek. A fennmaradó esetekben a szerzők beérik főbb eredményeik összefoglaló jellegű visszahangozásával. A szerzők véleménye szerint így a kutatások szakpolitikai felhasználási lehetőségei nehezednek meg.

4.6. Javaslatok a következő költségvetési ciklus pályázati kiírásaihoz

A szerzők munkájukból kifolyólag rendszeres olvasói a hazai migrációs „irodalomnak”. Olvasói benyomásaikból kiindulva, feltelezték, hogy a fentiekhez hasonló rövid, szisztematikus áttekintés ráirányíthatja a figyelmet a kutatások módszertanának hiányos reprezentációjára. Az eredmények alapján azonban a vártnál egy sokkal borúsabb kép rajzolódott ki, megállapítottuk, hogy a módszertan reprezentációja:

- nem ritkán, nem teljesíti az alapvető szakmai minimumot,
- tartalmi szempontból sokszor önkényes, azaz az elvárható tartalmi elemekből szemezgető módon épül fel, illetve
- több esetben nem tölti be funkcióját, azaz említésre kerülő tartalmi elemek nem szolgálnak elegendő információval, nem segítik az adott aspektus megismerését.

A módszertan megfelelő reprezentációja a kutatók számára elengedhetetlen, hiszen az eredmények megbízhatóságának és érvényességének és általában a módszertan ismeretében tudják saját munkájukban felhasználni más eredményit. A döntéshozók, a szakpolitikusok és a sajtó számára azonban ezen tények, szikár módszertani közlések önmagukban közömbösek. Ezért a szerzők véleménye szerint, a kutatók felelőssége, hogy a megvalósított empirikus módszertani munka erősségeit, de fontosabb, hogy annak gyengeségeit és az ezekből adódó esetleges torzításokat laikusok által is értelmezhető, értékelő formában nyilvánossá tegyék. Ahogyan a fentiekben is olvasható, mindössze 4 esetben találoztunk az empirikus munkát értékelő, következtetések levonó, így az eredmények érvényességét korlátozó tartalommal.

ICCR-Budapest Foundation

The Interdisciplinary Centre for Comparative Research in the Social Sciences

Mindezek alapján a következő költségvetési ciklus pályázati tervezéséhez az alábbi javaslatokat fogalmazzuk meg:

- Az empirikus munka megvalósítását kitűző pályázatok esetében kötelezővé kell tenni, hogy a pályázó szervezet a leggyakrabban előforduló módszertani dilemmákat hogyan, milyen módszerrel kívánja megoldani vagy legalább mérsékelni. Ilyen gyakori probléma az idegen nyelv(ek) kérdése, a hivatalos statisztikák alkalmazásnak dilemmái, illetve mintavétel megoldásai.
- A pályázati kiírások írják elő és részletezzék, hogy a kutatási jelentésben az alkalmazott módszertan milyen tartalmi elemekből álljon.
- A pályázati kiírások írják elő, hogy a kutatási jelentésben a megvalósított módszertan gyengeségeit és az ezekből adódó esetleges torzításokat laikusok által is értelmezhető, értékelő formában fejtsék ki a kutatók.
- A pályázati kiírások írják elő, hogy a kutatási jelentésekben az eredmények ismertetése a korábbi hazai és nemzetközi kutatásai eredményekkel való szinergiában kerüljön közlésre.
- A pályázati kiírások írják elő, hogy a kutatási jelentések a szakpolitika számára értékelhető formában, kérdéseikre válaszolva javaslatokat részletező fejezetet is tartalmazzon.

5. A tapasztalatcsere program moduljai

A program keretében, reflektálva a szerzők saját kutatási tapasztalataira, a szakértői interjúkra, illetve a nyitó-workshopon elhangzottakra az alábbi dilemmákhoz kapcsolódó módszertani munkánk, esettanulmányok megvalósítását tűztük ki célul:

- Mérőeszközök fejlesztése: a kapcsolatháló megközelítés
- Az empirikus munka nyelvi aspektusai
- Kísérletek, megfigyelések szerepe a migrációkutatásban
- Válaszhiányok elkerülése és kezelése
- Szakpolitikai indikátorok értelmezése

5.1. Kapcsolatháló elemzések

Budapesten élő latin-amerikai migránsok instrumentális kapcsolathálójának megismerése

A kapcsolatháló-elemzés migráns válaszadók esetében speciális tervezést igényel. Célunk egy olyan interjúvázlat összeállítása, amely kutatási segédeszközként szolgálhat a Budapesten élő harmadik országbeli állampolgárok társadalmi integrációját vizsgáló felmérésekhez. Az interjúvázlat annak felderítésére irányul, hogy a migránsok kikhez tudnak fordulni, ha meg akarnak oldani egy problémát.

A harmadik országbeli állampolgárok különféle csoportjai közül a latin-amerikaiakat választottuk. Ez a kicsi, de nem jelentéktelen létszámú csoport előzetes ismereteink alapján meglehetősen erős és diverzifikált kapcsolatokkal rendelkezik a többségi társadalom irányába.

Az interjúvázlat a válaszadó migráns instrumentális kapcsolathálóját egy szituációs gyakorlat segítségével igyekszik felmérni.

A szituációs gyakorlatot a következő kérdés vezeti be: „Ha egy nagy latin-amerikai kulturális rendezvényt akarna szervezni Budapesten, hogyan fogna hozzá?” A kérdés nem valószerűtlen, mivel a városban több, migránsok által rendezett fesztivál is megrendezésre került már. Az egyik

ilyen a kelet-ázsiai migránsok Holdújév Fesztiválja, amelyre modellként explicit hivatkozás történik az interjú elején.

A válaszadót az interjú során arra kérjük, hogy nevezzen meg 8-10 altert, akik a fesztiválszervezés egyes aspektusai során a segítségére lennének, pl. ki tudna segíteni megtervezni a programot, engedélyeket szerezni a hatóságoktól, anyagi támogatást nyújtani, zenekart hozatni, reklámozni az eseményt a médiában, stb. Az altereket szimbolizáló kártyákat az interjú során a válaszadónak egy körkörös ego-térképen kell elhelyeznie, majd velük kapcsolatban további kérdésekre (származási ország, foglalkozás stb.) felelnie.

Egy másik kérdéssor az interjú validálását szolgálja. Ebben egyes standard szocioökonómiai jellemzők mellett a válaszadó migrációs életútjára vonatkozó kérdések kapnak helyet. Ezeket a kérdéseket az interjú dinamikájától függően menet közben, vagy az interjú végén is fel lehet tenni.

Mivel ez egy pilot jellegű kutatás, 5-6 interjú felvételét tervezzük olyan latin-amerikai migránsokkal, akiket személyes ismeretség alapján vagy közös ismerősök útján vonunk be, ugyanakkor törekszünk arra, hogy a válaszadók minél több származási országot és foglalkozási vagy státuszcsoportot képviseljenek.

Az egoháló-elemzés alkalmazási lehetőségei és korlátai migráns integrációs kutatásokban. A spanyol tapasztalat.

A kapcsolatháló-elemzés módszerét az utóbbi évtizedekben egyre szélesebb körben eredményesen alkalmazzák, legyen szó akár társadalomtudományi, akár természettudományi kutatásokról. A bevándorlók beilleszkedését vizsgáló kezdeményezések számára is értékes lehetőséget rejt a migránsok kapcsolatainak vizsgálata, ugyanakkor ezek elterjedésének és alkalmazásának komoly korlátját jelenti, hogy az ilyen jellegű kutatások elvégzésre nincs egy egységes, kiforrott módszertan. Ennek megfelelően kutatóra hárul az alkalmazott konkrét módszertan megalkotása, amely során számos döntést kell meghoznia, amelyek esetében jellemzően sem az összes alternatíva nem ismert, sem az egyes lehetőségek előnyei, valamint hátrányai. Ezen problémára reagálva az esettanulmány célja annak – konkrét példákon történő, a

módszertan részletese ismertetését is tartalmazó – bemutatása, hogy az egoháló-elemzés mint a kapcsolatháló-elemzés egy speciális válfaja miképpen alkalmazható a migránsok beilleszkedésének vizsgálatában.

Mivel két spanyolországi, nemzetközi hírű tudományos műhelyben – a sevillai LRPC és a barcelónai egolab-GRAFO intézményes keretein belül – már számos, a bevándorlók integrációját kapcsolathálózati módszertannal vizsgált kutatás zajlott, ezért az ott felgyülemlett tapasztalatok, jó gyakorlatok bemutatása jelentős mértékben megkönnyíti a jövőben lebonyolítandó hasonló magyarországi kutatások előkészítését, és növeli azok szakmaiságát. A már máshol végzett vizsgálatok során felgyülemlett ismeretanyag szisztematikus feldolgozásával és szintetizálásával nem csupán a követendő, hanem a kerülendő példák, továbbá a kapcsolathálózati megközelítés alkalmazhatóságának korlátai és nehézségei is beazonosításra kerülnek.

Ennek megfelelően az említett tudományos műhelyekből származó hét tudományos közlemény kerül kritikai feldolgozásra egy előzetesen kidolgozott szempontrendszer alapján, amely a részletes módszertani dimenziók mellett vizsgálja az egyes metódusok hazai alkalmazhatósági lehetőségeit és korlátait is. Az elemzés hiánypótlónak számít, lévén a feldolgozásra kerülő – alapvetően spanyol nyelvű – dokumentumok magyar nyelven jelenleg nem elérhetőek, és tartalmuk a magyar tudományos közösség számára nem ismert. A művek feldolgozásának eredményeiből összefoglaló készül, amelynek disszeminációja hozzájárulhat a bevándorlók kapcsolathálózati szempontú vizsgálatának nagyobb mértékű elterjedéséhez, és az ilyen jellegű kutatások megalapozottabbá tételéhez.

5.2. Adatfelvételek nyelvi aspektusai

A módszertani tanulmányban arra a kérdésre fókuszálunk, hogy a migrációs kutatások során a kérdezés nyelvének, illetve a kérdező (és a kérdezett) származásának vajon milyen hatása van a kérdezés folyamatára, illetve annak eredményére.

A tanulmányban a témát elméleti és empirikus úton dolgozzuk fel. Az elméleti vizsgálódások középpontjába a nemzetközi és hazai szakirodalmat helyezzük, az alábbi témákra fókuszálva:

- milyen módszertani problémák körvonalazódnak a szakirodalom szerint egy olyan kutatási helyzetben, amikor kétnyelvű résztvevők vesznek részt a kutatásban (pl. második generációs bevándorlók), és egy olyan helyzetben, amikor a kutató és a résztvevő nyelve eltér egymástól?
- milyen módszertani ajánlások jelennek meg a szakirodalomban a fenti problémás helyzetek megoldására?

Az elméleti áttekintést követően egy konkrét esettanulmány segítségével vizsgáljuk meg a fenti kérdéseket. Magyar migrációs kutatások adatait statisztikailag elemezzük a szerint, hogy adott etnikai csoportnál a kérdezés anyanyelven vagy egy másik (magyar) nyelven történt-e, valamint, hogy a kérdező származása megegyezett-e a kérdezettel, vagy sem. A csoportok összehasonlításával azt nézzük, hogy a válaszadás nyelve, illetve a kérdező származása nyomán megjelennek-e különbségek a csoportok között a válaszok mintázatában.

Eddigi eredményeink alapján több kérdéskört is sikerült meghatározni, voltak olyan kérdések, ahol válaszkülönbségeket tapasztaltunk, ezek közül négy kérdéscsoportot választottunk ki további vizsgálódás céljára, ezek a (1) bizalom (emberek, intézmények vonatkozásában), az (2) életszínvonal és az anyagiak, a (3) megkülönböztetés és a (4) gondolkodásmód. A különbségek hátterének, a kérdések értelmezési tartományának feltárását a kognitív interjú módszertanával végezzük el arab és kínai migránsok bevonásával. A kognitív interjú elvégzésével 2 célunk van, az egyik a kognitív interjú módszertanának finomítása, pontosítása migráns kutatások felhasználáshoz, a másik célunk pedig az, hogy a migráns kutatásokban gyakran felmerülő, a kulturális különbségekre, a nyelvre és a származásra érzékeny kérdések (episztemológiai) megbízhatóságára vonatkozóan pontosabb képet kaphassunk.

Az empirikus rész megvalósítása összesen 9 kognitív teszt felvételével történik.

5.3. Kísérletek, megfigyelések szerepe a migrációkutatásban

Jelen kutatásunkban a szolgáltatásokhoz való hozzáférés esetében vizsgáljuk a különböző származású vásárlók esetében megnyilvánuló eladói viselkedést és az alkudozás sikerességét. A kutatásunk alapvetően a diszkriminációtesztelés módszerére épül, ezt azonban kiegészítjük a

megfigyelés módszerével. Kutatásunk színhelye a Budapest 15. kerületében található Ázsia center¹² lesz, az előkutatás már április folyamán lezajlott, az első tesztelést április 30-án fogjuk elvégezni.

Magyarországon a teszteléses módszer társadalomtudományos alkalmazása viszonylag új. Társadalomtudományos céllal 2006-ban elsőként alkalmaztuk a diszkriminációtesztelés módszerét, ezt megelőzően a módszert a jogi bizonyítási eljárásban alkalmazták, konkrét diszkriminációs esetek igazolására. A módszertan kidolgozásában nagymértékben támaszkodunk az amerikai szakirodalomra, a konkrét tesztelési forgatókönyvek és dokumentáció kidolgozásában pedig a saját korábbi kutatásaink mellett az emberi jogvédelem területén tevékenykedő, a tesztelés módszerét már korábban alkalmazó NEKI (Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogvédő Iroda) tapasztalataira. Az elmúlt években számos esetben alkalmaztuk a tesztelés módszerét Magyarországon, többnyire a munkaerő-piacon tapasztalható különböző védett tulajdonságú társadalmi csoportokkal (pl. roma, fogyatékossgal élő) szembeni diszkrimináció feltérképezése céljából¹³. Továbbá vannak empirikus tapasztalataink telefonos és személyes álláshirdetések tesztelésében, valamint elektronikus formában küldött önéletrajzos tesztelésben egyaránt.

Személyes tesztelést egyszer valósítottunk meg munkánk során, ekkor szintén bevásárló központokban jártunk, és a ruhaüzletek eladói felvételi gyakorlatát teszteltük roma, túlsúlyos és kontroll tesztelővel¹⁴.

A szakirodalomban diszkriminációtesztelésnek (az angolszász irodalomban situation testing vagy discrimination-audit) nevezett módszer lényege a mindennapi élet legkülönbözőbb területein – állászerzés, lakásbérlés, igazságszolgáltatás, rendőrségi igazoltatás, szolgáltatás stb. – felmerülő diszkrimináció előfordulási gyakoriságának és e folyamat jellemzőinek vizsgálata tesztelőpárok segítségével.

¹² Budapest, 1152 Budapest, Szentmihályi út 167-169. <http://www.asiacenter.hu/>

¹³ SIK ENDRE – SIMONOVITS BORI (2008): Egyenlő bánásmód és diszkrimináció. In: Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): Társadalmi Riport 2008. Budapest: TÁRKI, 363–382.

¹⁴ PÁLOSI ÉVA – SIK ENDRE – SIMONOVITS BORI (2007): Diszkrimináció a plázában. Szociológiai Szemle, 3–4, 135–148.

A tesztelés lényege a kontrollált kísérleti elrendezés, amely a homogenizálás és a randomizálás technikájának együttes alkalmazásával valósulhat meg. A diszkriminációtesztelés módszerét típusa szerint három csoportba soroljuk aszerint, hogy a tesztelés során a tesztelő (1) személyesen; (2) a „hangjával” (telefonos tesztelés); vagy (3) virtuálisan, egy szöveg által megszemélyesítve (írásos tesztelés) vesz részt. Azokat a teszteléseket, amikor a személyes, telefonos és írásos tesztelési fázisok egymásra épülnek, kombinált vagy többlépcsős típusnak (4) nevezzük.

Esetünkben személyes teszteléssel az Ázsia centerben elérhető különböző szolgáltatásaihoz való hozzáférés körülményeit vizsgáljuk különböző származási- és nyelvhasználatú csoportok esetében. A különböző tesztelők ugyanazokat a termékeket fogják megvenni, a vásárláskor tapasztalt eladói viselkedést és a kialakult árat a sokszor és azonos módon ismételt kísérleti helyzetek összehasonlításával mérjük.

Bár egyes szerzők a megfigyelést, mint a kulturális antropológia fontos módszerét mutatják be¹⁵, a módszertani tankönyvek általában a különböző társadalomtudományos diszciplínák – az antropológia, a néprajz és a szociológia – határterületén helyezik el. Esterberg szerint a szociológiai megfigyelés legfőbb ismérve, hogy „...a kutató egész lényével jelen van, részt vesz a vizsgált csoport társas életében, megfigyel, és ír arról, amit ott lát és hall”¹⁶. A projektünk során a megfigyelést a teszteléses módszer kiegészítéseként alkalmazzuk.

5.4. Válaszhiányok elkerülése és kezelése

A válaszmegtagadás problematikája egyre nagyobb mértékű kihívást jelent a kérdőíves adatfelvételek és azok elemzése során. Nemcsak a kutatások terepmunkájának költségei növekednek azáltal, hogy egyre nehezebbé válik az információhoz való hozzájutás, hanem az eredmények is torzítottá, félrevezetővé válhatnak a válaszhiányok következtében. Alapvetően a válaszmegtagadás két típusa különböztethető meg: az egyik esetben a mintába került

¹⁵ CRAPO, R. H. (1990): *Cultural Anthropology, Understanding Ourselves & Others*. The Dushkin Publishing Group, Guilford, CT.

¹⁶ ESTERBERG, K. (2001): *Qualitative Methods in Social Research*. McGraw-Hill, Boston.

ICCR-Budapest Foundation

The Interdisciplinary Centre for Comparative Research in the Social Sciences

megkérdezett a teljes interjút megtagadja (unit nonresponse), míg a másik esetben a válaszadó a kérdőívnek csak bizonyos kérdéseit hagyja megválaszolatlanul (item nonresponse).

Munkánk során a válaszmegtagadás imént említett két típusa közül az egyes kérdéseket érintő válaszhiányokat vizsgáljuk meg a Bevándorlók Magyarországon kutatás adatbázisán. Feltárjuk, hogy milyen mértékben érinti a mintát a válaszmegtagadás jelensége, majd bemutatjuk, hogy milyen ismérvek és kérdéstípusok valószínűsítik a válaszhiányokat. Ezen eredmények segíthetik a mintavétel, az adatfelvétel és a kérdőív tervezését a jövőbeli kutatások során.

Mindezek mellett javaslatot teszünk arra is, hogy miképpen érdemes imputálni a hiányzó információkat, tekintettel a válaszhiányok véletlenszerűség szerinti jellegére. Ennek első lépéseképpen bemutatjuk, hogy milyen módon diagnosztizálható egy változó esetében az adathiány jellege a következő általánosan ismert kategóriákat nézve: missing completely at random (MCAR), a missing at random (MAR) és a missing not at random (NMAR). A diagnózist el is végezzük a fentebb említett adatbázison, és a különböző jellegű adathiányok pótlására imputációs eljárásokat sorakoztatunk fel; illetve általánosabban olyan eljárásokat, melyekkel a különböző jellegű adathiányok esetén is torzítatlan becsléseket adhatunk.

Háttérváltozóként a válaszmegtagadás mértékének elemzésekor, illetve a válaszhiányok típusának vizsgálatakor a következőket fogjuk felhasználni:

- kor,
- nem,
- iskolai végzettség,
- népcsoport,
- premigrációs cél,
- migráció időpontja,
- engedély típus,
- munkaerő-piaci státusz,
- nyelvtudás

5.5. Szakpolitikai indikátorok értelmezése

A szakpolitikák hatékonyságának ellenőrzésében és értékelésében egyre népszerűbbek az azokat mérő indexek. A döntéshozók és szakemberek körében egyre nagyobb az igény arra, hogy a különféle szakpolitikák illetve politikai rendszerek összehasonlíthatóak legyenek. Szükségük van a közpolitikák számszerűsítésére, értékelésére és ellenőrzésére. A közpolitikai indexek számértékei tájékoztatást adnak arról, hogy a politikai célkitűzéseket mennyire sikeresen valósították meg a jogalkotók. Az adatok ilyen módon lehetőséget biztosítanak arra, hogy a jogalkotók empirikus információhoz jussanak, arról hogy az adott ország gazdasági, szociális vagy egyéb területen belül hol tart abszolút (önmagához viszonyított) és relatív (másokhoz viszonyított) helyzetét tekintve. Emellett az egységes elemzési szempontrendszer segítségével a rendszeres időközönként történő ellenőrzés és adatfelvétel lehetőséget biztosít arra, hogy a politikák változásának az iránya (fejlődés, visszafejlődés) azonosíthatóvá váljon.

A kutatás célja, hogy a Migráns Integrációs Szakpolitikai Index, azaz a MIPEX-en keresztül a szakpolitikai indexek alkalmazhatóságát és felhasználhatóságát tanulmányozzuk. Ezt a szakpolitikai indexet empirikus adatokkal alátámasztva, mint célrendszert és referencia keretet vagy eszközt vizsgáljuk, mind egy adott országon belül mind pedig összehasonlításban. Tanulmányozzuk, hogy az index milyen kontextusban működik, és milyen dimenziókat hanyagol el vagy nagyít fel olyan mértékben, hogy az befolyásolja egy adott ország vagy régió az indexen belül elfoglalt helyét. Rámutatunk, hogy hogyan lehet kiküszöbölni az index meghatározott normarendszerének esetleges negatív hatásait.